

บทที่ 3

บริบทชุมชนที่สำคัญอันมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสมุนไพรร

การศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์และการจัดการพืชสมุนไพรของชาวปกากะญอ: กรณีศึกษาบ้านห้วยส้มป่อย กลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิถีชีวิตของชาวปกากะญอที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง โดยเฉพาะการอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวปกากะญอ เพื่อให้เข้าใจถึงพื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้นำเสนอบริบทชุมชนที่สำคัญอันมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสมุนไพรร โดยแบ่งออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

3.1 ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่และนิเวศน์ของพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งส่งผลกระทบต่อพืชสมุนไพร

3.2 บริบททางสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนและความเชื่อที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาล

3.1 ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่และนิเวศน์ของพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงซึ่งส่งผลกระทบต่อพืชสมุนไพร

3.1.1 ที่ตั้งและขอบเขตพื้นที่

หมู่บ้านห้วยส้มป่อยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตตำบลคอยแก้ว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ประมาณ 80.91 ตารางกิโลเมตร ลักษณะทางภูมิกายภาพของกลุ่มน้ำโดยทั่วไปพบว่า ลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะมีรูปร่างของกลุ่มน้ำเป็นแบบสี่เหลี่ยม มีทิศทางการลาดเทไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ พื้นที่ประมาณ 95 เปอร์เซ็นต์ อยู่ในช่วงระดับความสูง 500 - 1,700 เมตร โดยมีระดับความสูงเฉลี่ย 1,132.2 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ความลาดชันเฉลี่ยของกลุ่มน้ำ 24.6 เปอร์เซ็นต์ รูปแบบของลำธารเป็นแบบเส้นใบไม้เป็นส่วนใหญ่

สำหรับบ้านห้วยส้มป่อยตั้งอยู่ที่ หมู่ 8 ตำบลคอยแก้ว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ในเขตจอมทองหรืออุทยานแห่งชาติอินทนนท์ และอุทยานแห่งชาติออบหลวง พื้นที่ลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ – แม่ตะอ อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,105 เมตร ลักษณะที่ตั้งชุมชนนั้นตั้งอยู่ตามไหล่เขา การตั้งบ้านเรือนของชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยมีลักษณะกระจายไปตามแนวถนนเข้าสู่หมู่บ้าน โดยแบ่งออกเป็น 2 หย่อมบ้าน คือ บ้านห้วยส้มป่อยเก่า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พี ฉี่ ฉี่” เป็นภาษา

ท้องถิ่น และ บ้านห้วยส้มป่อยใหม่ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หว่า เตอะ นา” เป็นภาษาท้องถิ่น โดยมีอาณาเขตติดต่อกับบริเวณใกล้เคียง คือ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านขุนแตะและติดกับอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านห้วยขุนและบ้านปากกล้วยแก้ว อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านป่าเกี๊ยะใน อ. จอมทอง และติดกับเขตอุทยานน้ำตกแม่เตี๊ยะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านห้วยมะนาว อ.จอมทอง และบ้านอมลานใน อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่

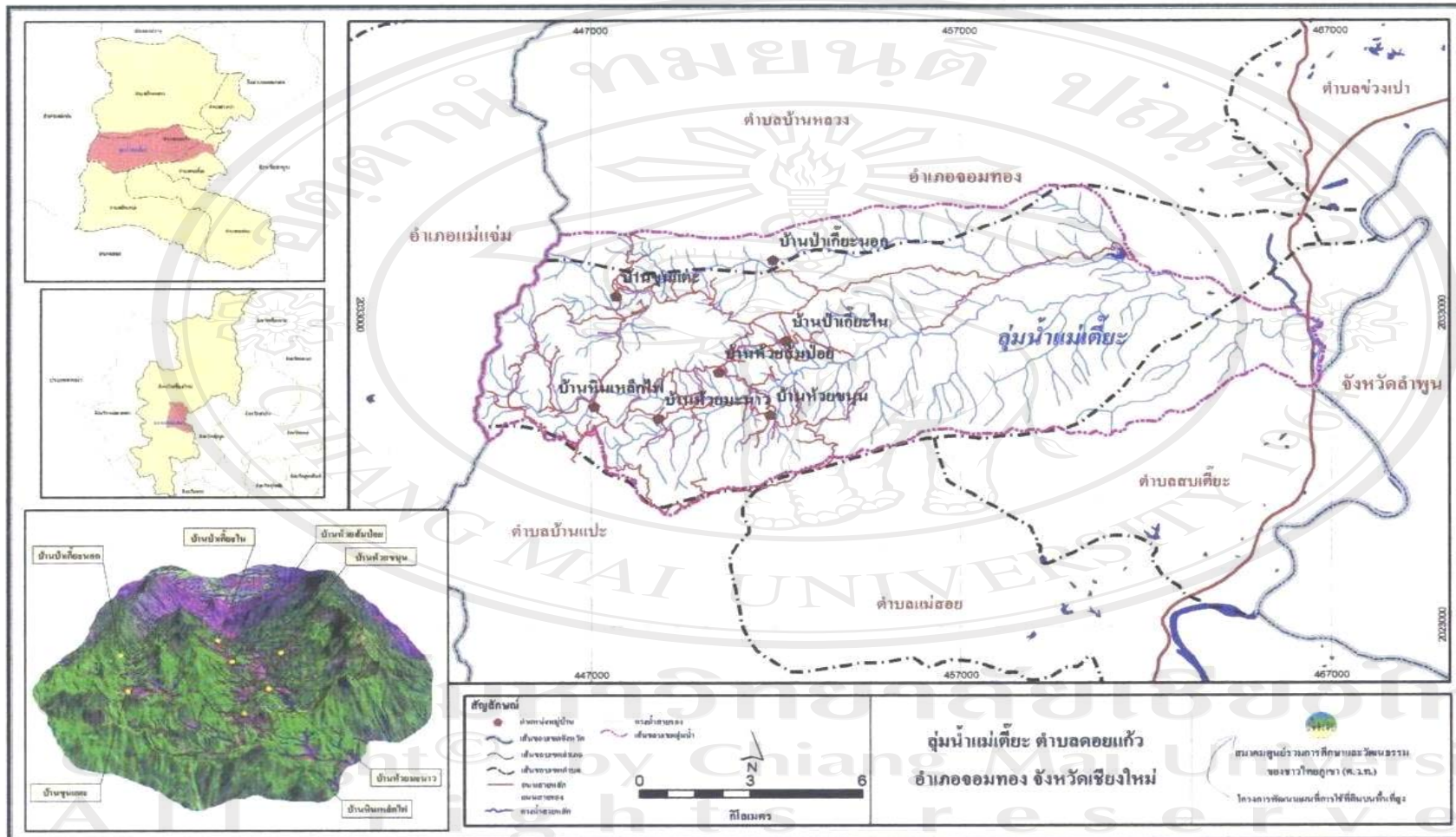
ลักษณะบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในอดีตนั้น ใต้ถุน พื้น และฝาบ้านปูด้วยฟาก หลังคามุงด้วยตองติง ภายในบ้านมีเตาไฟอยู่ตรงกลาง ไม่มีหน้าต่าง เป็นห้องโล่ง อากาศไม่ค่อยถ่ายเท ไม่ได้แบ่งแยกเป็นสัดส่วน สมาชิกในครอบครัวปูเสื่อนอนรอบเตาไฟ อาจมีกั้นบังตาเป็นสัดส่วนให้ลูกสาวนอนมุ้งหนึ่ง ใต้ถุนใช้สำหรับนั่งเล่น ทำกิจกรรมประจำวัน เช่น ตำข้าว ฝ่ำฟืน เลื่อยไม้ และเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ ในเวลากลางคืนจะต้อนวัวควายไปไว้บริเวณใต้ถุนบ้าน ทุกบ้านจะมีขานเรือนใต้หลังคาซึ่งใช้เป็นที่นั่งทอผ้า หุงหาอาหาร นั่งรับประทานอาหารและล้อมวงสนทนา รวมทั้งแขกที่ไปค้างคืนจะกางมุ้งหรือปูเสื่อนอนในพื้นที่ส่วนนี้ ระเบียบ จะมีส่วนที่ยื่นพื้นหลังคาออกไปใช้เป็นที่ตากผ้าและตากพืชผลที่ต้องการทำแห้งเก็บไว้

ปัจจุบันมีความคงทนถาวรมากขึ้น แบ่งแยกเป็นสัดส่วน โดยแยกตัวบ้านที่อยู่อาศัยและครัวไฟออกจากกัน บ้านที่อยู่อาศัยมีการปลูกสร้างแบบสมัยใหม่มากขึ้น บางหลังปลูกด้วยไม้ ล้วนทั้งหลังและบางหลังนั้นด้านล่างจะสร้างด้วยปูน สำหรับด้านบนจะเป็นไม้ ตัวบ้านนั้นจะใช้สำหรับพักอาศัย มีเพียงห้องนอนและเหลือที่เป็นบริเวณกว้างสำหรับทำกิจกรรมภายในบ้าน เช่น นั่งดูโทรทัศน์ ทอผ้า เป็นต้น แต่บ้านในปัจจุบันยังรักษาขนบธรรมเนียมไว้เช่นเดิม ยังคงกั้นห้องสำหรับลูกสาวอย่างมิดชิดเช่นเดิม ซึ่งลูกชายจะนอนมุ้งอยู่บริเวณนอกห้องในบ้าน ซึ่งครัวไฟหรือบ้านแบบดั้งเดิมยังคงมีอยู่ แต่จะแยกออกจากตัวบ้าน โดยสิ้นเชิง มีไว้สำหรับหุงหาอาหาร กินข้าวเป็นที่สำหรับรับแขกที่มาเยี่ยมเยือน และในฤดูหนาวครัวไฟยังกลายเป็นห้องนอนสำหรับครอบครัวด้วย ใต้ถุนของครัวไฟ (บ้านแบบดั้งเดิม) ก็ยังคงใช้ประโยชน์ดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา สำหรับ

ห้องน้ำจะสร้างแยกออกจากตัวบ้านเช่นกันด้วยการส่งเสริมจากสาธารณสุข ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของห้องน้ำมากขึ้น ถูกสุขลักษณะมากขึ้น

3.1.2 ลักษณะทางธรณีวิทยา

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะพื้นที่ประมาณ 81 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 50,000 ไร่ และพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลขึ้นไป อยู่ในบริเวณที่เป็นเขตหินอัคนี โดยเฉพาะหินแกรนิต (granite) และหินแปรจากหินแกรนิต คือ หินไนส์ (gneiss) และหินแกรนิตที่แปรสภาพชั้นต่ำกว่า หินนิกไนต์ (gneiss granite) เป็นส่วนใหญ่ โดยมีความแตกต่างขององค์ประกอบเชิงแร่อยู่บ้าง และหินส่วนใหญ่มีการผูกพันอยู่กับที่ลงไปถึงระดับลึกถึงลึกมาก มีพัฒนาการหน้าตัดสูง มีการชะล้างสูง ดินส่วนใหญ่ที่พบเป็นดิน ในอันดับอัลทิซอลส์เช่นเดียวกัน ในกลุ่มดินใหญ่ Hapludults, Haplohumults และ Paleudults ในพื้นที่ตั้งแต่ความสูง 700 เมตร จากระดับน้ำทะเลขึ้นไป ดินแสดงความแตกต่างกันในการกร่อนอยู่บ้าง โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบระหว่างดินที่อยู่ในพื้นที่สูงกว่า 1,000 เมตร จากระดับน้ำทะเลขึ้นไป กับดินในพื้นที่ที่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลดังกล่าวลงมาถึงระดับความสูงประมาณ 700 เมตร จากระดับน้ำทะเล ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาที่ลาดชัน สลับกับที่ราบหุบเขา เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร มีน้ำแม่เตี๊ยะและแม่ตะไหลผ่าน ธรณีสัณฐานส่วนใหญ่เป็นดินภูเขา ดินต้น มีการระบายน้ำดี มีการชะล้างพังทลายของดินสูง นอกจากนี้ยังพบธรณีสัณฐานของกลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะอีกส่วนหนึ่งเป็นแบบ High Terrace ซึ่งมีการสะสมอนุภาคดินเหนียวและกรวด พบแหล่งแร่ศักยภาพเป็นเหมืองแร่ตะกั่ว และเฟลด์สปาร์ในลุ่มน้ำนี้

ภาพที่ 3.1 ที่ตั้งและขอบเขตพื้นที่

3.1.3 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรดิน

ทรัพยากรดินในกลุ่มน้ำแม่ติยะสามารถแบ่งลักษณะดินออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ซึ่งแต่ละกลุ่มมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะของภูมิประเทศ ดังนี้ (อัจจิมา หิรัณยพิชญ์, 2549)

1) **กลุ่มชุดดินที่ 48** ลักษณะโดยทั่วไป เนื้อดินบนส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ส่วนดินล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนเศษหินหรือปนกรวด ก้อนกรวดขนาดใหญ่เป็นหินกลมมน ถ้าเป็นดินปนเศษหินมักพบชั้นหินพื้นดิน กว้าง 50 ซม. ดินเป็นสีน้ำตาล สีน้ำตาลปนแดง สีแดงปนเหลือง พบบริเวณพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาดถึงเนินเขา มีความลาดชันประมาณ 3 - 25 % เป็นดินชั้นมาก มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติต่ำ ระดับน้ำใต้ดินอยู่ลึกกว่า 2 เมตร ตลอดปี pH 5.0-7.0 ได้แก่ชุดดินท่ายาง แม่ริม นาเฉลียง พระยา น้ำขุน ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวเป็นป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าละเมาะ และทุ่งหญ้าธรรมชาติ บางแห่งใช้ปลูกพืชไร่ หรือไม้โตเร็ว

โดยทั่วไปแล้วกลุ่มชุดดินที่ 48 มีศักยภาพไม่ค่อยเหมาะสมและไม่เหมาะสมที่จะใช้ในการปลูกพืชไร่ พืชผัก และไม้ยืนต้น เนื่องจากเป็นดินตื้นถึงตื้นมากและมีก้อนหิน หรือเศษหินที่หน้าผิวดินไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการทำนา เนื่องจากสภาพพื้นที่สูงและดินเก็บกักน้ำไม่อยู่ แต่มีศักยภาพพอที่จะใช้ปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์และปลูกไม้โตเร็วบางชนิด

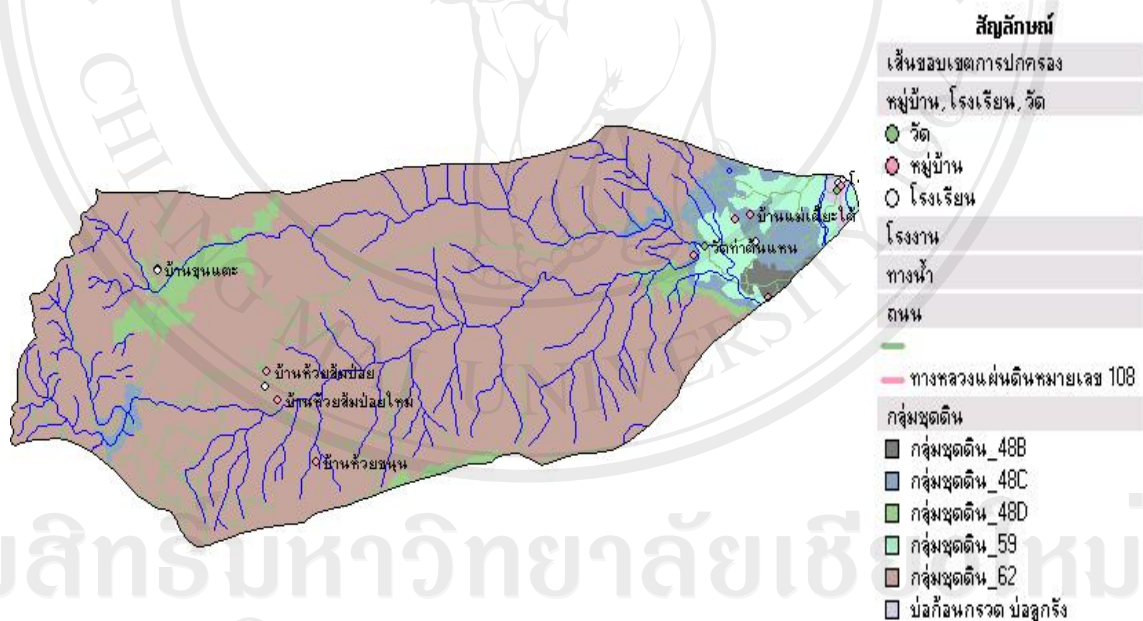
2) **กลุ่มชุดดินที่ 59** ลักษณะโดยทั่วไป ดินมีการผสมของดินหลายชนิด ซึ่งเกิดจากตะกอนลำน้ำพัดพามาทับถมกัน พบบริเวณที่ราบลุ่ม หรือบริเวณพื้นล่างของหุบเขา มีสภาพพื้นที่ราบเรียบ มีความลาดชันประมาณ 0-2 % ดินที่พบส่วนใหญ่มีการระบายน้ำค่อนข้างเร็วถึงเร็ว มีลักษณะและคุณสมบัติต่าง ๆ เช่น เนื้อดิน สีดิน ความลึกของดิน ปฏิกริยาดิน ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับชนิดของวัตถุต้นกำเนิดดินในบริเวณนั้น ๆ ส่วนมากมีก้อนกรวดและเศษหินปะปนอยู่ในเนื้อดิน ได้แก่ชุดดินตะกอน สีน้ำการระบายน้ำเร็ว (AL-P) ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวใช้ประโยชน์ในการทำนา ส่วนในฤดูแล้งถ้ามีแหล่งน้ำนิยมใช้ปลูกพืชผักหรือพืชไร่อายุสั้น

กลุ่มชุดดินที่ 59 มีศักยภาพเหมาะสมในการทำนาในช่วงฤดูฝน และเหมาะสมในการปลูกพืชไร่ในช่วงฤดูแล้ง เนื่องจากดินมีความชื้นพอที่จะปลูกพืชไร่ได้หลายชนิดหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว และพื้นที่บางส่วนของกลุ่มดินนี้อยู่ภายใต้ระบบชลประทาน โดยเฉพาะในภาคเหนือ ส่วนการปลูกไม้ผลหรือไม้ยืนต้นนั้น ไม่เหมาะสม

3) **กลุ่มชุดดินที่ 62** ลักษณะโดยทั่วไป ดินนี้ประกอบด้วยพื้นที่ภูเขา ซึ่งมีความลาดชันมากกว่า 35 % ดินที่พบในบริเวณดังกล่าวนี้มีทั้งดินลึกและดินตื้น ลักษณะของเนื้อดินและความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติแตกต่างกันไปแล้วแต่ชนิดของหินต้นกำเนิดในบริเวณนั้น มักมีเศษหิน

ก้อนหิน หรือหินพื้นผิว กระจายทั่วไป ส่วนใหญ่ยังปกคลุมด้วยป่าไม้ประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง หรือป่าดิบชื้น หลายแห่งมีการทำไร่เลื่อนลอย โดยปราศจากมาตรการในการอนุรักษ์ดินและน้ำ ซึ่งเป็นผลทำให้เกิดการชะล้างพังทลายของดิน จนบางแห่งเหลือแต่หินพื้นผิว ได้แก่ชุดดินที่ลาดชันเชิงชัน (Sc) กลุ่มชุดดินนี้ไม่ควรนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตร เนื่องจากมีปัญหาหลายประการที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ควรสงวนไว้เป็นป่าตามธรรมชาติ เพื่อรักษาแหล่งต้นน้ำลำธาร

ดินกลุ่มที่ 62 มีศักยภาพไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการเพาะปลูกพืช เนื่องจากเป็นดินดิน มีหินผิวที่ผิวดินเป็นส่วนใหญ่ และพื้นที่เป็นภูเขาสูงชัน มีความลาดเทเฉลี่ยเกิน 35 % ง่ายต่อการชะล้างพังทลายของดิน จึงเหมาะสมที่จะรักษาไว้เป็นพื้นที่ป่าไม้ธรรมชาติเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร

ภาพที่ 3.3 กลุ่มชุดดินลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ ต.คอกแก้ว อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่

สำหรับบ้านห้วยส้มป่อยนั้นลักษณะของดินจะอยู่ในกลุ่มชุดดินที่ 62 ดินในชุดนี้ประกอบด้วยพื้นที่ภูเขา ส่วนใหญ่ยังปกคลุมด้วยป่าไม้ประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง หรือป่าดิบชื้น ลักษณะของเนื้อดินและความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติแตกต่างกันไปลักษณะการ

ใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งชาวบ้านห้วยส้มป่อยแบ่งลักษณะของการใช้ประโยชน์สามารถแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

1. ที่ดอนค่อนข้างราบ อยู่บริเวณรอบนอกของที่ตั้งหมู่บ้าน มีลำห้วยไหลผ่าน เป็นพื้นที่ทำกิน ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ พืชที่ปลูกได้แก่ ข้าว ถั่วลิสง เผือก
2. ที่ดอนลาดชัน เป็นพื้นที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ พืชที่ปลูกได้แก่ หอมแดง กะหล่ำ กาแฟ พลับ ข้าวโพด
3. ที่สูง บริเวณที่สูงจะเป็นพื้นที่ป่า ชนิดป่าเป็นป่าดิบเขาอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านและที่ดินส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทำการเกษตร ส่วนใหญ่ปลูกพืชหมุนเวียน ทำสวนและทำการปลูกพืชหมุนเวียน พบว่าระบบการปลูกพืชของหมู่บ้านห้วยส้มป่อยเป็นการปลูกพืชแบบสลับ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฤดูกาลตามธรรมชาติ การทำนา ระบบการทำนาของบ้านห้วยส้มป่อย มีพื้นที่เหมาะสมในการทำนายน้อยเนื่องจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่เป็นเทือกเขาสูง ต้องมีการจัดสรรน้ำในพื้นที่ การทำนาเป็นแบบขั้นบันได ใช้น้ำจากทางน้ำที่ไหลมาจากลำห้วย จึงทำให้พื้นที่การทำนาไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก เนื่องจากมีพื้นที่จำกัด

ทรัพยากรน้ำ

โดยทั่วไปสามารถจำแนกการใช้ประโยชน์จากน้ำดังนี้ คือ

1. แหล่งน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค

ในอดีตแหล่งน้ำอุปโภคบริโภคของบ้านห้วยส้มป่อย มี 2 แหล่ง คือ ห้วยส้มป่อยและห้วยสาธุโพโก๊ะ ซึ่งแต่ก่อนมีน้ำเป็นจำนวนมากเนื่องจากการปลูกฝิ่นทำให้ไม่มีดินไม้ในการเก็บกักน้ำมากนัก ปริมาณน้ำจึงมีเป็นจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันน้ำในห้วยสาธุโพโก๊ะไม่มีน้ำที่สามารถนำมาใช้ในการอุปโภคบริโภคและในการเกษตรเลย หลังจากเลิกปลูกฝิ่นประมาณปี พ.ศ. 2524 สภาพพื้นที่ได้รับการฟื้นฟูกลายเป็นป่า ทำให้มีปริมาณน้ำลดน้อยลง เนื่องจากดินไม้กำลังเติบโตทำให้ต้องการน้ำจำนวนมาก ดินไม้จึงกักเก็บน้ำไว้ ทำให้เหลือแหล่งน้ำตามธรรมชาติเพียง 1 แห่ง คือ ห้วยส้มป่อย ซึ่งไม่สามารถสนองต่อความต้องการที่เพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2528 บ้านห้วยส้มป่อยได้รับงบประมาณจากสภาตำบล เพื่อขุดอ่างเก็บน้ำห้วยป่าควาย โดยได้รับความร่วมจากชลประทานมาทำการขุดอ่างเก็บน้ำให้ แม้ว่าจะมีอ่างเก็บน้ำแต่บ้านห้วยส้มป่อยก็ยังคงประสบปัญหาเรื่องปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้ในช่วงเดือนมีนาคม ถึง พฤษภาคม ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาน้ำจากลำห้วยห้วยมะนาว

น้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริโภคของชุมชนบ้านห้วยส้มป่อย ชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยจะใช้น้ำจากประปาหมู่บ้าน ที่เรียกว่า “ประปาภูเขา” มีการต่อท่อจากแอ่งน้ำของห้วยป่าควายอยู่เหนือหมู่บ้านขึ้นไปมาพักยังแทงค์น้ำ และแจกจ่ายให้ใช้ภายในหมู่บ้านต่อไป

2. แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร

บ้านห้วยส้มป่อยแบ่งการทำกรเกษตรเป็น 2 ลักษณะ คือ การทำนาและการทำไร่ทำสวน ซึ่งแหล่งน้ำที่ใช้ในการทำกรเกษตรทั้งสองก็มีความแตกต่างกัน คือ

การทำนา แหล่งน้ำที่ใช้สำหรับทำนาได้มาจาก การผันน้ำจากลำน้ำแม่เตี๊ยะ ห้วยป่าควาย และน้ำฝนเป็นบางส่วน

การทำไร่ทำสวน แหล่งน้ำที่ใช้ส่วนมากนั้นได้มาจากน้ำฝน โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีความลาดชันมากยิ่งต้องพึ่งพาน้ำจากน้ำฝนเป็นจำนวนมาก

ทรัพยากรป่าไม้

สภาพป่าของชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยนั้น ค่อนข้างมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก โดยเฉพาะป่าอนุรักษ์ ในผืนป่าอนุรักษ์มีสัตว์หายาก เช่น ชะนี อาศัยอยู่ 1 ผุ้ง มีจำนวนประมาณ 4-5 ตัว และชาวบ้านสามารถพบตัวได้ไม่ยากเนื่องจากชะนีผุ้งนี้จะหากินใกล้หมู่บ้าน ชาวบ้านเล่าว่าบางครั้งจะพบว่าหากินอยู่บนเรือนยอดไม้ริมถนน จะได้ยินเสียงชะนีทุกวัน โดยเฉพาะในช่วงเช้า ชะนีผุ้งนี้หากินอยู่ในป่ามานานแล้ว แต่ในช่วงฤดูแล้ง จะมีการแยกออกเป็น 2 ผุ้ง อีกผุ้งหนึ่งจะเข้าไปหากินในป่าลึก

นอกจากนี้ในป่าอนุรักษ์ พบร่องรอยของสัตว์ป่าที่มากินในเขตป่าอนุรักษ์ เช่น รอยเท้าและร่องรอยการกินอาหารของหมูป่า เก้ง ไก่ป่า กระรอก หนูป่า กระจายเป็นจำนวนมาก และยังเป็นที่อยู่อาศัยของนกหลายชนิด เช่น เหยี่ยว นกพญาไฟ ไก่ฟ้า

สำหรับป่าใช้สอย มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม้ต่ำกว่าป่าอนุรักษ์ ในป่าใช้สอยไม่ค่อยมีสัตว์ป่าเท่าใดนัก ซึ่งอาจจะมาจาก ป่าใช้สอยเป็นพื้นที่ๆ มีชาวบ้านเดินทางเข้าออกบ่อยครั้ง ทั้งเข้าไปหาเห็ด ผักหรือหาฟืน หรือใช้เส้นทางเดินเท้าผ่านป่า อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้สัตว์ป่าไม่เข้ามาอาศัย หรือหากินอยู่ในบริเวณป่าใช้สอยเท่าใดนัก การที่ชาวปกากะญอ มีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับป่า จึงเป็นธรรมดาที่ชาวบ้านต้องพึ่งพาทรัพยากรจากป่า เพื่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานเช่น ไม้และไม้ไผ่ ในการสร้างบ้านเรือน พืชผัก เห็ด หน่อ ผลไม้ เพื่อใช้เป็นอาหารและสมุนไพรเพื่อการรักษาโรค ตามภูมิปัญญาด้านสุขภาพที่มีมาแต่บรรพบุรุษ แม้ในปัจจุบันชาวบ้านก็ยังคงพึ่งพาทรัพยากรจากป่าอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านที่อยู่อาศัย อาหารและสมุนไพรหากแต่หลังจากที่มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้าน (โดยเลือกจากตัวแทนของแต่ละหมู่บ้านในเขตลุ่มแม่น้ำเตี๊ยะ) ขึ้นอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2536 ทำให้ มีการแยกประเภทของป่าและวางกฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างเป็นทางการ โดยป่าชุมชนของบ้านห้วยส้มป่อย แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

1. ป่าอนุรักษ์ เป็นป่าที่อยู่ด้านบนของถนนห้วยส้มป่อย - ห้วยมะนาว ป่าผืนนี้หากเดินขึ้นไปตามสันคอยเรื่อยไปจะถึงพื้นที่คอยสองเมีย ซึ่งในสมัยก่อนเป็นผืนไร่ฝิ่นกลางป่า และหากเดินต่อไปเรื่อยๆ จะไปถึงกลางคอยอินทนนท์ ซึ่งเป็นป่าดิบ ฝิ่นป่าของป่าอนุรักษ์ของชาวบ้านผืนนี้จึงเป็นชายขอบของป่าใหญ่อินทนนท์ กฎของคณะกรรมการป่าชุมชนระบุเอาไว้ว่าห้ามตัดไม้ และล่าสัตว์ใดๆ ทั้งสิ้นในเขตป่าอนุรักษ์ แต่จะยกเว้นบางกรณี เช่น ตัดใบตอง หาสุนัขไพร เป็นต้น

2. ป่าใช้สอย เป็นป่าที่อยู่ด้านล่างของถนนห้วยส้มป่อย - ห้วยมะนาว ป่าใช้สอยไม่ใช่อลักษณะป่าผืนใหญ่ติดต่อกันเหมือนป่าอนุรักษ์ แต่เป็นหย่อมป่าที่อยู่ชิดกับที่ทำกินของชาวบ้าน และอยู่ไม่ไกลตัวหมู่บ้านในชุมชนมีป่าใช้สอยกระจายอยู่หลายผืน เช่น ป่าใช้สอยบริเวณสำนักสงฆ์ ป่าใช้สอยบริเวณห้วยส้มป่อยสบห้วยมะนาว ป่าใช้สอยชายหมู่บ้านทางไปห้วยมะนาว

3.1.4 การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ของพื้นที่

การดำรงอยู่ของวิถีปะกาเกอญอในรุ่นแรก ๆ ในลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะแห่งนี้มีความเป็นอยู่โดยมีระบบการผลิตแบบเพื่อยังชีพเป็นหลัก ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชาวปะกาเกอญอนั้นนิยมตั้งบนเนินเขาและมีความเรียบง่ายในการดำเนินชีวิต โครงสร้างทางสังคมในยุคนี้เป็น โครงสร้างเล็กๆ แบบเครือญาติโดยมี “อี่โซ่” เป็นผู้นำและศูนย์รวมของชาวบ้าน รวมไปถึงทางด้านพิธีกรรมและความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ มีลักษณะความเป็นปัจเจกจากโลกภายนอก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นอุปสรรคต่อการคมนาคมรวมถึงในเรื่องของการค้าขาย ทำให้วิถีชีวิตส่วนใหญ่ของคนในยุคนี้หมดไปกับการปลูกพืชไว้ยังชีพ ในยุคนั้นเป็นปัญหาเรื่องของการใช้ที่ดินยังไม่เกิดขึ้น ประกอบกับพื้นที่ป่าไม้มีมาก รูปแบบการเกษตรมีทั้งเลี้ยงสัตว์และทำไร่หมุนเวียน (ซึ่งในเวลาต่อมาภาครัฐเชื่อว่าการทำไร่เลื่อนลอยทำลายสภาพป่าไม้ให้ลดลง) ซึ่งระบบไร่หมุนเวียนนี้จะเป็นการพักพื้นที่ดินให้เกิดการพักตัวของหน้าดิน เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวปะกาเกอญอ ยุคนี้เป็นมีความกลมเกลียวระหว่างชนเผ่าอย่างเหนียวแน่นจะดูได้จากกรณีวิถีชีวิตมีความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตอย่างมาก โครงสร้างทางสังคมไม่ซับซ้อน จำนวนสมาชิกในสังคมยังมีจำนวนไม่มากนัก ผูกพันกันเป็นระบบเครือญาติอย่างแน่นแฟ้น มีความเป็นอยู่ที่ไม่ได้รับผลมาจากปัจจัยภายนอก เป็นสังคมที่เป็นที่ดำเนินต่อไปอย่างเรียบง่าย

ในยุคต่อมาเป็นยุคที่เริ่มมีการปลูกฝิ่น ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ทางภาครัฐในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สองได้มีการส่งเสริมให้มีการปลูกฝิ่น ในยุคนั้นเป็นสิ่งที่ถูกกฎหมายเป็นพืชเศรษฐกิจ เนื่องจากสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการปลูกฝิ่น เพราะฝิ่นชอบอากาศหนาวลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะก็ได้รับผลกระทบจากการส่งเสริมให้ปลูกฝิ่นเช่นกันจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตฝิ่น

รวมไปถึงการรับจ้างตามไร่ผืนต่างๆ ด้วย จึงเป็นเหตุให้บริเวณลุ่มน้ำแม่เตี้ยะมีผืนเป็นจำนวนมาก บริเวณลุ่มน้ำแม่เตี้ยะเริ่มมีการปลูกฝิ่น โดยเริ่มจากชนเผ่าม้งที่ประกอบอาชีพค้าฝิ่นแล้วจึงนำมาให้ชาวปะกาเกอญอปลูก ซึ่งก็เป็นผลดีเพราะมีรายได้ดี หลังจากนั้นเริ่มมีการปลูกฝิ่นกันมากขึ้น พื้นที่ที่เคยเป็นป่าเลยถูกเผาทำลายให้กลายเป็นไร่ผืนมากขึ้นจะเห็นได้ว่าในยุคนี้พื้นที่ป่าถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกฝิ่นมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ส่วนระบบโครงสร้างทางสังคมเริ่มมีความซับซ้อนตามจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ มีทั้งการอพยพมาจากที่อื่นทำให้สังคมขยายมากขึ้น ในช่วงนี้การแยกหมู่บ้านเพื่อไปหาที่ทำกินจึงเกิดขึ้น รูปแบบการปกครองยังเป็นลักษณะของ “ฮีโง” ซึ่งเป็นผู้นำทางการปกครองและพิธีกรรม อีกทั้งยังมีบทบาทในการควบคุมคนในสังคมโดยอาศัยความเชื่อของชนเผ่าแบบดั้งเดิม การที่จะแยกหมู่บ้านใหม่นั้นต้องให้ “ฮีโง” ดำเนินการเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้านว่าเหมาะสมหรือจะดำเนินพิธีการตามความเชื่อของชนเผ่า เมื่อเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนใหม่ได้แล้วจะต้องให้ “ฮีโง” ไปอยู่ก่อน 3 วัน แล้วลูกบ้านถึงจะอพยพย้ายตามไปได้และทุกหมู่บ้านจะมี “ฮีโง” ประจำหมู่บ้าน “ฮีโง” จะให้ความเคารพแก่ “ฮีโง” ดั้งเดิมอันเป็นลักษณะของเครือญาติถึงแม้ว่าจะแยกตัวออกไปแต่ยังมีความศรัทธาร่วมกันอยู่เป็นเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง

ในยุคนี้ปัจจัยภายนอกเริ่มเข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตมากขึ้น เริ่มมีพ่อค้ามาติดต่อเรื่องฝิ่นและมาค้าขายมากขึ้นระบบการยังชีพเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงมาเป็นแบบระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้ามากขึ้นในขณะเดียวกันระบบไร่หมุนเวียนเริ่มลดน้อยลงเนื่องด้วย 2 สาเหตุใหญ่ๆ นั่นก็คือ 1. จำนวนประชากรที่มากขึ้นส่งผลทำให้ที่ทำกินเริ่มมีจำนวนจำกัดแตกต่างจากยุคแรกที่มีที่ดินให้ใช้ทำกินเป็นจำนวนมาก สาเหตุที่ 2. การปลูกจากปลูกเพื่อยังชีพมาเป็นการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ การปลูกพืชประเภทนี้ต้องอาศัยพื้นที่การเพาะปลูก 1,185.44 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่จำนวนมาก จึงเป็นสาเหตุให้พื้นที่ส่วนใหญ่ในสมัยนี้เป็นพื้นที่ปลูกพืชเชิงพาณิชย์ จึงอาจกล่าวได้ว่าในยุคนี้วิถีชีวิตของชาวปะกาเกอญอได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม สาเหตุมาจากผลกระทบจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจและปัจจัยภายนอกชุมชนมีสูง ถึงแม้ว่าความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ระบบเครือญาติ ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชนเผ่าแต่ก็ไม่สามารถทนต่อสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้เป็นเหตุให้สังคมจากเดิมที่เป็นครอบครัวใหญ่กลายเป็นครอบครัวเดี่ยวเพิ่มมากขึ้น ส่วนความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมบางอย่างไม่มีปรากฏให้เห็นในปัจจุบันจะมีก็เพียงแต่ประเพณีที่ชุมชนอนุรักษ์ไว้เท่านั้น

ภายหลังมีหน่วยงาน UN-ไทพอนอร์เวย์ เข้ามาปราบปรามการปลูกฝิ่นซึ่งในยุคนี้ฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมายจึงมีนโยบายเข้าปราบปรามอย่างจริงจัง ลุ่มน้ำแม่เตี้ยะก็ได้รับผลกระทบจากการปราบปรามฝิ่นในยุคนี้พื้นที่ที่เคยปลูกฝิ่นนั้นกลายเป็นที่รกร้างและไม่ได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินดังกล่าว ทำให้ป่าได้มีการฟื้นตัวขึ้น เมื่อการปลูกฝิ่นถูกทำลายรายได้ต่างๆ จากการค้าฝิ่นหรือรับจ้าง

ชนพื้นเมืองลดลง ส่งผลให้มีการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ๆ ขึ้น โดยเฉพาะหอมแดง กะหล่ำ ทำให้พื้นที่กลายมาเป็นไร่หอมแดงและกะหล่ำอีกครั้ง ทำให้ลุ่มน้ำแม่ติยะในยุคนี้เริ่มเข้าสู่ระบบการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ เริ่มมีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่เดิมมีผลต่อการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น หน้าดินไม่ได้พักตัว สังเกตได้จากการที่นายทุนและพ่อค้าคนกลางเข้ามามีบทบาทในด้านการผลิตโดยส่งเสริมให้ใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นแรงให้ดินเสื่อมคุณภาพเพิ่มมากขึ้น ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ เหล่านี้เริ่มส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนเป็นเหตุให้ระบบไร่หมุนเวียนที่เคยปรากฏแต่เดิมได้หายไปจากสังคมปกากะญอ

ยุคปัจจุบันอาจเรียกได้ว่าเป็นยุคของการพัฒนาและส่งเสริมรูปแบบการผลิตที่เน้นการผลิตเชิงพาณิชย์เป็นหลัก โดยมีหลายหน่วยงานเข้ามาส่งเสริมให้ความรู้แก่ประชาชน อาทิเช่น โครงการหลวง ที่เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ไม่เพียงแต่จะส่งเสริมด้านเศรษฐกิจเท่านั้นยังส่งเสริมด้านการศึกษา โครงสร้างพื้นฐาน ปัจจัยต่างๆ ในการดำรงชีวิตโดยมีหลายหน่วยงานเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (IMPECT) ฯลฯ หน่วยงานเหล่านี้เข้ามาเพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ให้กับคนบนพื้นที่สูง เป็นสาเหตุให้ความคิดของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตกลายเป็นแนวคิดที่เน้นมูลค่ามากกว่าคุณค่า ปัญหาปากท้อง คือปัญหาสำคัญในการเนินชีวิต ก่อให้เกิดกลุ่มที่เป็นพลังทางความคิดของคนรุ่นใหม่ที่มีความสามารถและศักยภาพ อุดมการณ์ เช่น กลุ่มอนุรักษ์บนพื้นที่สูงที่ต้องการจะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม แต่นี้ก็ไม่สามารถต้านทานกระแสทุนนิยมที่เป็นกระแสหลักของสังคมโลกได้ จึงทำให้การดำเนินชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยเป็นอยู่ สังเกตจากการผลักดันให้สถาบันครอบครัวเข้าสู่ระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ พื้นที่ทำกินมีอยู่อย่างจำกัด อีกทั้งมีตัวบทกฎหมายในส่วนของอุทยานแห่งชาติเข้ามาดูแลในเรื่องพื้นที่การทำเกษตร ซึ่งการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่เข้มข้นมีการแข่งขันกันทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น เรื่องที่ดินทำกินหนี้สิน ผลผลิตตกต่ำ ฯลฯ ส่วนทางด้านโครงสร้างทางสังคมและการปกครอง ซึ่งบทบาทของผู้ผู้นำในอดีตอย่าง “ฮีโง” ในปัจจุบันนี้จะมามีบทบาททางพิธีกรรมและความเชื่อ ไม่ได้มีหน้าที่ดูแลและปกครองลูกบ้านเหมือนในอดีต ผู้ใหญ่บ้านได้เข้ามาแทนที่ในการปกครองลูกบ้าน ส่งผลให้เกิดระบบอุปถัมภ์เกิดขึ้น มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแง่ของการวางรากฐานอำนาจโดยใช้รูปแบบของรัฐ และระบบทุนนิยมรองรับ ทำให้เป็นการพึ่งพาอาศัยกันระหว่าง อำนาจรัฐ (ผู้ใหญ่บ้านและอบต.) และอำนาจทุน (พ่อค้า) เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน เป็นผลทำให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่ประสบความสำเร็จก็ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดต่าง ๆ เหล่านี้ ในเมื่อทุกคนยังเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก

3.2 บริบททางสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนและความเชื่อที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาล

3.2.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

บ้านห้วยส้มป่อยมีต้นกำเนิดมาจากแคลอพะโตะ แคลอพะโตะ เป็นหมู่บ้านชาวปกากะญอ เก่าแก่และตั้งอยู่ช่วงแรกของเขตลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ ตามคำบอกเล่าจากชาวบ้าน กล่าวว่า เมื่อประมาณ 150 ปีที่ผ่านมา แคลอพะโตะเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีบ้านเรือนตั้งอยู่ในบริเวณนั้น ประมาณ 600 หลังคาเรือน สาเหตุที่มีการแตกสลายของแคลอพะโตะนั้น เชื่อกันว่าสมัยก่อนคนแคลอพะโตะพากันไปขุด “แพบิ” (แพบิ เป็นลูกปัดที่ว่าเป็นของคนลัวะที่ให้กับคนที่เสียชีวิต โดยการฝังไปในดินพร้อมกับคนที่เสียชีวิต แพบิเป็นที่ต้องการของพ่อค้าชาวพม่ามาก จึงมีการรับซื้อในราคาที่สูง จากการพูดคุยแพบิน่าจะเป็นระหว่างทองคำหรือพลอย) ที่บ้านร้างคนลัวะเพื่อนำไปขาย เพราะราคาของแพบิมีราคาสูง การพากันไปขุดทำให้ผิสาบ เจ้าที่เจ้าทางที่ดูแลสมบัติเกิดความไม่พอใจ โกรธแค้น จึงบันดาลให้เกิดเรื่องเดือดร้อนในหมู่บ้าน และในช่วงที่มีการขุดแพบินั้น ได้มีหนุ่มสาวคู่หนึ่งเกิดได้เสียกัน จึงต้องทำพิธี “เอาะ ซื่อ ต่า” หรือ “มา เง ต่า” ได้มีการนำควายเผือกมาใช้ในการประกอบพิธี ซึ่งเป็นการประกอบพิธีที่ผิดพลาดมาก เพราะไม่เคยมีการประกอบพิธีในลักษณะนี้มาก่อน ซึ่งก็เชื่อกันว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้แคลอพะโตะเกิดเหตุการณ์เลวร้ายขึ้น และสาเหตุหนึ่งนั้นคือ เกิดโรคระบาด มีคนเจ็บป่วยล้มตายเป็นจำนวนมาก ตายวันละ 2-3 คน ไม่สามารถจัดการศพได้ทัน บางศพใช้วิธีการโยนลงเหว จึงทำให้ผู้คนเกิดความหวาดกลัวมาก เริ่มมีการอพยพออกจากแคลอพะโตะ และมีการตั้งหมู่บ้านใหม่เกิดขึ้น

ระยะเริ่มแรกของการโยกย้ายออกจากแคลอพะโตะนั้น ชาวบ้านได้มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านห้วยขนุน 1 และเมื่อเวลาผ่านไปจำนวนคนในชุมชนเพิ่มมากขึ้น สถานที่ไม่เพียงพอแก่การอยู่อาศัย และความคิดไม่ตรงกัน ประกอบกับคนปกากะญอในสมัยนั้นที่ชอบโยกย้ายไปเรื่อยๆ จึงเกิดการอพยพโยกย้ายเป็น 2 กลุ่มใหญ่ นั่นคือ

กลุ่มที่ 1 ย้ายไปตั้งถิ่นฐานที่ห้วยขนุน 2, ห้วยขนุน 3

กลุ่มที่ 2 ย้ายไปตั้งถิ่นฐานที่บ้านห้วยมะนาว บ้านห้วยส้มป่อย และบ้านหิน เหล็ก ไฟ

ซึ่งในการโยกย้ายของชาวปกากะญอนั้นชาวบ้านจะโยกย้ายตามฮีโง่ หรือบุคคลที่ตนให้ความเคารพนับถือ (ฮีโง่ เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมากเปรียบเสมือนเป็นเจ้าของหมู่บ้านและเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางสังคมต่างๆ ของชุมชน เช่น งานปีใหม่ของชาวปกากะญอและยังเป็นผู้ที่ตัดสินกรณีพิพาทต่างๆ ในชุมชนจึงถือได้ว่าตำแหน่งฮีโง่เป็นที่เคารพนับถือมากที่สุดในชุมชน)

หลังจากที่ย้ายออกจากแคลอพะโตะได้ตั้งชุมชนใหม่ คือ บ้านห้วยขนุน ผู้นำฮีโง่ ชื่อ พอลอแม ชุมชนนี้ตั้งได้ประมาณ 10 ปี หลังจากนั้นย้ายไปตั้งชุมชนใหม่คือ แคลอพอแมะนิโก๊ะ

ตั้งอยู่ได้ประมาณ 5 ปี ผู้นำฮีโจ ชื่อ ปู่จี้หรือฟือโถ่เกาะที่ชุมชนรู้จักกัน หลังจากนั้นย้ายกลับไปตั้งชุมชนที่ห้วยขนุนอีกครั้ง อยู่ได้ประมาณ 3 ปี ย้ายไปอยู่ที่ แคลอเกอเยโซ ในปี พ.ศ.2486 นายตะหนะ พงศ์ศักดิ์คาภาพ ได้ถูกแต่งตั้งให้เป็นผู้นำฮีโจ ซึ่งรับช่วงต่อจากบิดา คือ ปู่จี้ จากนั้น นายตะหนะ พงศ์ศักดิ์คาภาพ ได้ย้ายชุมชนเดิมไปตั้งชุมชนใหม่ คือ บ้านห้วยส้มป่อยเก่า ซึ่งปัจจุบันนายตะหนะ พงศ์ศักดิ์คาภาพ ดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำฮีโจ ในปี พ.ศ.2528 นายแก้ว มาลาศิริ ได้ย้ายออกจากหมู่บ้านห้วยส้มป่อยเก่าไปตั้งชุมชนใหม่ คือ บ้านห้วยส้มป่อยใหม่ ณ ปัจจุบันสาเหตุที่เกิดการย้ายคือ ความเชื่อทางวัฒนธรรมและประเพณี โดยมีการประกอบพิธีกรรมที่ผิดพลาด ทำให้ตนเองและคนในครอบครัวไม่สบายจึงเกิดการย้ายถิ่นเกิดขึ้นปัจจุบัน นายแก้ว มาลาศิริ ดำรงตำแหน่งเป็นฮีโจ ส่วนการปกครองแบบทางการบ้านห้วยส้มป่อย คือ นายพรชัย เวทีทวีวัฒน์ สาเหตุที่ชุมชนเกิดการโยกย้ายบ่อยครั้งนั้นเกิดจากความเชื่อและพิธีกรรมบางอย่างที่มีการทำพิธีที่ผิดพลาดแล้วทำให้คนในชุมชนเป็นโรค ไม่สบาย คนปกากะญอสมัยก่อนถ้ามีคนในชุมชนไม่สบายบ่อย จะมีความเชื่อว่ายู่กับสถานที่บริเวณนั้นไม่ถูกกับเจ้าที่ทำให้เกิดการโยกย้ายขึ้น อีกประเด็นหนึ่ง ที่ชุมชนเกิดการโยกย้ายพื้นที่ทำกินอยู่ห่างจากชุมชนในการไปทำงานไม่ค่อยสะดวก จึงทำให้ชุมชนเกิดการย้ายให้ใกล้กับพื้นที่ทำกิน รวมถึงการขยายตัวของประชากรในชุมชน จึงต้องมีการโยกย้ายจากห้วยส้มป่อยเก่ามายังห้วยส้มป่อยใหม่ในปัจจุบัน (อัจจิมา หิรัณยพิชญ์, 2549)

3.2.2 ลักษณะการปกครองและสภาพทางสังคม

การปกครองของบ้านห้วยส้มป่อยมีทั้งที่ไม่เป็นทางการและที่เป็นทางการ ดังนี้คือ

ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ หรือกล่าวได้ว่าเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ฮีโจ ตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านมีฮีโจที่ชาวบ้านให้การเคารพนับถือดังนี้

1. ฮีโจตำแหน่ง
2. ฮีโจแก้ว มาลาศิริ เป็นฮีโจตั้งแต่ปี 2530

ทั้งสองเปรียบเหมือนเจ้าของหมู่บ้าน ตามความเชื่อของชาวปกากะญอ เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางสังคมต่างๆ ของชุมชน เช่น งานปีใหม่ของชาวปกากะญอ และยังเป็นผู้ที่ตัดสินกรณีพิพาทต่างๆ ในชุมชน จึงถือได้ว่าตำแหน่งฮีโจเป็นที่เคารพนับถือมากที่สุดคนในชุมชน

ผู้นำที่เป็นทางการ

ผู้ใหญ่บ้าน บ้านห้วยส้มป่อยแต่ก่อนตั้งอยู่หมู่ที่ 14 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง แต่ในภายหลังได้เปลี่ยนมาเป็นหมู่ที่ 8 ตำบลคอนแก้ว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งลักษณะของการปกครองชุมชนเป็นลักษณะหมู่บ้านทางการ อพป.

ซึ่งผู้นำของบ้านห้วยส้มป่อยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสามารถสรุปได้ดังนี้คือ

1. นายตี ขุนเตี้ยะ เป็นผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการคนแรก เป็นช่วงที่หมู่บ้านห้วยส้มป่อยยังเป็น หมู่ที่ 14 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
2. นายคุโช่ นิยมไพโรผ่าพันธ์
3. นายคำจู บุรณ์ไพโรวัลย์
4. นายเงิน เงินหล้า เป็นช่วงระหว่างบ้านห้วยส้มป่อยเปลี่ยนจากหมู่ที่ 14 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง มาเป็นหมู่ที่ 8 ตำบลคอนแก้ว
5. นายวิรัตน์ วิจิตรียันนท์ ผู้ใหญ่บ้าน ดำรงตำแหน่งในปี พ.ศ. 2539 จนถึง 2548
6. นายพรชัย เวทีทวีวัฒน์ ผู้ใหญ่บ้าน ดำรงตำแหน่งในปี พ.ศ. 2548 จนถึงปัจจุบัน

3.2.3 ประชากรและโครงสร้างประชากร

หมู่บ้านห้วยส้มป่อยมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 465 คน ซึ่งมีจำนวนประชากรเพศชายและเพศหญิงใกล้เคียงกัน คือ ชาย 238 คน และหญิง 227 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 108 ครัวเรือน

เมื่อจำแนกประชากรตามช่วงอายุแล้วพบว่า ประชากรที่มีมากที่สุดที่สุดในหมู่บ้านห้วยส้มป่อยเป็นประชากรที่มีอายุอยู่ในช่วง 18-49 ปี ซึ่งเป็นช่วงอายุในการใช้แรงงาน รองลงมาคือประชากรในช่วงอายุ 6-11 ปี ส่วนช่วงที่มีประชากรน้อยที่สุด คือช่วงอายุน้อยกว่า 1 ปี (ตารางที่ 3.1)

จากข้อมูลพบว่า ประชากรที่อยู่ในช่วงอายุในการใช้แรงงานมีจำนวนมาก ทำให้ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านเพราะประชากรกลุ่มนี้มีลักษณะเกือบทุกทางเศรษฐกิจเป็นการทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านดีขึ้น ซึ่งมีผลต่อจำนวนประชากรที่มีจำนวนน้อยที่สุด คือ ช่วงอายุน้อยกว่า 1 ปีเต็มอันเนื่องมาจากประชากรส่วนใหญ่ของชุมชนอยู่ในช่วงการใช้แรงงาน การทำงาน

ที่มากขึ้น เพื่อฐานะทางเศรษฐกิจจึงทำให้อัตราการเกิดของชุมชนลดน้อยลง แต่ในอนาคตชุมชนจะมีจำนวนประชากรที่เป็นคนชรามากขึ้นตามลำดับ แต่จำนวนแรงงานในชุมชนจะลดลง

ตารางที่ 3.1 จำนวนประชากรบ้านห้วยส้มป่อยแยกตามเพศและอายุ พ.ศ. 2549

ช่วงอายุประชากร	จำนวนเพศชาย (คน)	จำนวนเพศหญิง (คน)	จำนวนรวม
น้อยกว่า 1 ปีเต็ม	1	1	2
1 ปีเต็ม - 2 ปี	6	3	9
3 ปีเต็ม - 5 ปี	7	12	19
6 ปีเต็ม - 11 ปี	32	22	54
12 ปีเต็ม - 14 ปี	11	13	24
15 ปีเต็ม - 17 ปี	15	9	24
18 ปีเต็ม - 49 ปี	139	131	270
50 ปีเต็ม - 60 ปีเต็ม	15	17	32
มากกว่า 60 ปีขึ้นไป	12	19	31
รวมทั้งหมด	238	227	465

ที่มา: ข้อมูลผลการจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (จปฐ. 2) พ.ศ. 2549

3.2.4 ระบบสาธารณูปโภค

การคมนาคม

เส้นทางคมนาคมเข้าหมู่บ้าน มีอยู่ 3 เส้นทาง คือ

1. เส้นทางจากจอมทอง ถึงบ้านห้วยส้มป่อย เป็นระยะทาง 22 กิโลเมตร ลักษณะเส้นทางเป็นลูกรัง 16 กิโลเมตร ลาดยางระยะทาง 8 กิโลเมตร สภาพเส้นทางรถยนต์ที่เข้าชุมชนนั้นสามารถวิ่งได้ตลอดทั้งปี แต่ในฤดูฝน สภาพถนนจะลำบากเป็นบางช่วงบางตอนจะต้องมีการคันรถหรือหากสะดวกจะต้องใช้รถโฟร์วีล ใช้ติดต่อหน่วยงานรัฐ คมนาคมขนส่ง

2. บ้านห้วยมะนาวถึงบ้านห้วยส้มป่อย ระยะทาง 4 กิโลเมตร เป็นดินลูกรัง 4 กิโลเมตร รถสามารถเข้าถึงได้ตลอดฤดู ฤดูฝนค่อนข้างลำบาก วัตถุประสงค์เพื่อทำไร่ ทำสวนเด็กไปโรงเรียน และการสัญจรไปมาหาสู่กัน

3. บ้านห้วยขนุนถึงบ้านห้วยส้มป่อย ระยะทาง 5 กิโลเมตร ลักษณะทางเป็นลูกรัง ระยะทาง 5 กิโลเมตร หากเดินด้วยเท้าจะใช้เวลา 1 ชั่วโมง วัตถุประสงค์ในการใช้เพื่อ ไปทำไร่ ทำสวน เด็กไปโรงเรียนและการสัญจรไปมา

ไฟฟ้า

เริ่มเมื่อประมาณ ปี 2532 โดยเจ้าหน้าที่การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้ไปสำรวจทำการวางวัด สำหรับการติดตั้งเสาไฟฟ้าจากจอมทองสู่บ้านต่างๆ ในเขตบนดอย มาในปี 2540 สำนักงานส่งเสริมพัฒนาพลังงานได้เข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านตามที่ชาวบ้านร้องขอ โดยมามอบเครื่องจักรพลังน้ำ จำนวน 1 เครื่อง ชาวบ้านช่วยกันเริ่มสร้างเขื่อนขนาดเล็กสำหรับผันน้ำเข้าท่อจากน้ำตกสะเดอะ ไปสู่โรงไฟฟ้า และมีการเดินสายไฟฟ้าแรงสูงสู่บ้านห้วยส้มป่อยและห้วยมะนาว ชาวบ้านช่วยกันจัดเวรสำหรับไปทำการก่อสร้างซึ่งใช้เวลาทั้งสิ้น 3 เดือน ซึ่งไฟฟ้าในหมู่บ้านจะมีใช้ตามปริมาณของน้ำในแต่ละช่วง

ไฟฟ้าเปิดครั้งแรก เมื่อ 12 สิงหาคม 2540 ค่าไฟฟ้า 5 หน่วยแรก หน่วยละ 5 บาท หน่วยต่อไปหน่วยละ 2 บาท ซึ่งค่าไฟฟ้าที่เก็บมาได้จะนำไปหาร 2 ซึ่งส่วนที่ 1 จะเข้าเป็นกองทุนไฟฟ้าของหมู่บ้านและส่วนที่ 2 จะเป็นค่าคณดูแลไฟฟ้า

ประปา

เริ่มมีตั้งแต่ปี 2533 โดยได้รับทุนมาจากมูลนิธิคริสเตียนบริการภาคเหนือ (KBC) ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิในเรื่องของ ท่อประปาและแท็งก์น้ำในจุดต่างๆ ของหมู่บ้าน สำหรับท่อต่อเข้าบ้านนั้นชาวบ้านต้องต่อจากท่อหลักเข้าบ้านเอง

สำหรับอ่างเก็บน้ำที่อยู่บนห้วยป่าควายนั้น เป็นอ่างที่เกิดจากการขุดโดยได้งบประมาณจากสภาตำบล เมื่อปี 2528 และโครงการชลประทานมาทำการขุด

สาธารณสุข

หมู่บ้านห้วยส้มป่อยมีสถานบริการสาธารณสุขชุมชน ตั้งเมื่อปี พ.ศ.2525 รูปแบบการบริการ มีสถานที่ แต่ขาดเจ้าหน้าที่อยู่ประจำ ทำให้ชาวบ้านใช้บริการจากนอกชุมชนเป็นส่วนมาก คือ โรงพยาบาลของรัฐ คลินิก สถานีอนามัย โรงพยาบาลเอกชน และการรักษาแบบดั้งเดิม

การรักษาแบบดั้งเดิมของชาวบ้านเป็นการรักษาตามประเพณีที่ปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านาน โดยการรักษาจะมีผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้านซึ่งบ้านห้วยส้มป่อยสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

- หมอพิธีกรรม มี นายตะหนะ พโยศักดิ์คาพาค เป็นผู้เชี่ยวชาญ
- หมอคาถา มี นายหมอดู สว่างรัตนชัยรงค์ เป็นผู้เชี่ยวชาญ
นายอรุณ มหานพทีไพร เป็นผู้เชี่ยวชาญ
นายส่วย มหานพทีไพร เป็นผู้เชี่ยวชาญ
- หมอสมุนไพร มี นายหมอดู สว่างรัตนไชยยนต์ เป็นผู้เชี่ยวชาญ
นายตะเถลย ประคำมุล เป็นผู้เชี่ยวชาญ
นายส่วย มหานพทีไพร เป็นผู้เชี่ยวชาญ

ซึ่งโรคทั่วไปที่มักพบในฤดูกาลต่างๆ สามารถจำแนกได้เป็น ฤดูร้อนส่วนใหญ่จะเป็นโรคไข้หวัดและท้องเสีย ส่วนฤดูฝนส่วนใหญ่จะเป็นโรคไข้หวัดและโรคไข้เลือดออก และในช่วงฤดูหนาวส่วนมากจะเป็นโรคไข้หวัดซึ่งโรคทั่วไปนี้ผู้ป่วยหรือผู้อาวุโสในชุมชนสามารถวินิจฉัยถึงสาเหตุได้และรักษาโดยหมอคาถา ประกอบกับยาสมุนไพรที่คนในบางครอบครัว เก็บหามาในเวลาที่ทำไร่ทำนาบริเวณชุมชนของตัวเอง แต่ปัจจุบันได้มี อาสาสมัครสาธารณสุขของชุมชนขึ้นคนปัจจุบันคือนายอรุณ นิยมไพรเผ่าพันธุ์ โดยอาสาสมัคร คือตัวแทนของชาวบ้านเข้าไปอบรมและเรียนรู้ถึงการทำหน้าที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการสาธารณสุขของชุมชนจนไปถึงการวินิจฉัยโรคเบื้องต้นและรักษาโดยยาสามัญประจำบ้าน ซึ่งทำให้การรักษาโรคทั่วไปมีความสะดวกกว่าการเข้าไปเก็บสมุนไพรจึงทำให้การใช้สมุนไพรรักษาลดลงไป

ส่วนโรคที่ผู้รู้ในชุมชนไม่ทราบสาเหตุและสามารถรักษาได้เช่น โรคมะเร็ง โรคความเจ็บปวดที่เกิดมาจากภายในร่างกายโดยไม่ทราบสาเหตุหลังจากให้หมอคาถารักษาการให้แล้วไม่ดีขึ้น จะนำส่งโรงพยาบาลตัวเมืองจอมทองต่อ

3.2.5 วัฒนธรรมความเชื่อของชาวปกากะญอ

พิธีกรรมในวงจรชีวิต ชาวกะเหรี่ยงให้ความสำคัญกับพิธีกรรมในวงจรชีวิต เกิด แต่งงาน และตาย การเกิดนั้นเป็นการเริ่มต้นในภพของ โลกมนุษย์ ชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาล โดยแบ่งออกเป็น 2 ภพ คือ โลกมนุษย์ เรียกว่า “คู เล่อ โข” และ โลกความตาย “ป्ली ปู” เชื่อว่า เรามีชีวิตสิ้นสุดในภพใดก็จะมี การเริ่มต้นวิญญูในสภาพต่างๆ อีกภพหนึ่งซึ่งมีลักษณะของการเวียนว่ายตายเกิด การกำเนิดของมนุษย์ชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อว่า ทุกคนที่จะไปเกิดในโลกมนุษย์นั้นจะต้องไปบอกเทพเจ้าองค์หนึ่งซึ่งชาวกะเหรี่ยงเรียกว่า “หมื่อ คา เชล่อ” เทพองค์นี้เป็นเทพผู้หญิง สิงสถิตบนต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ ชาวกะเหรี่ยงเรียกว่า “เชล่อ” (เรียกรวมต้นไม้โพธิ์ และต้นไทร

ว่า (เขล่อ) เนื่องจากต้นไม้เหล่านี้เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ มีผลหรือลูกสำหรับให้สัตว์ต่างๆ ด้
รับประทาน ตลอดจนเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์หลายชนิดในป่า อีกทั้งเป็นต้นไม้ที่ให้ร่มเงา ให้ที่อยู่
อาศัยกับผู้ที่เข้ามาพักพิง การเกิดหรือกำเนิดตามความเชื่อของชาวกะเหรี่ยง มนุษย์ทุกคนมี
แหล่งที่มาที่ไปของตน อันเป็นการอธิบายการเกิดและการดับของมนุษย์

สำหรับพิธีกรรมในการเกิดนั้น เมื่อคร่าวเรือนใดได้กำเนิดบุตร คนในชุมชนจะหยุดทำ
กิจกรรมทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมในการผลิตหรือกิจกรรมที่เกี่ยวกับพืชผล เช่น การเด็ดผลไม้
ผลผลิตทางการเกษตร ตลอดจนกิจกรรมที่ทำในครัวเรือน ได้แก่ การทอผ้า การดำข้าว การหยุด
กิจกรรมดังกล่าว เรียกว่า ปา คือ สะ เบ หมายถึง การหยุดกิจกรรมทุกอย่างเพื่อต้อนรับสมาชิกใหม่
ของชุมชน และการเด็ดผัก หรือผล ไม้ต่างๆ อาจจะมีผลมีผลต่อเด็กที่เกิดใหม่ทำให้ร่วงโรย
เช่นเดียวกับผลไม้ดังกล่าว ยังมีพิธีกรรมที่ชาวกะเหรี่ยงมักจะปฏิบัติเมื่อมีสมาชิกใหม่ คือ การนำรก
หรือสายสะดือไปผูกติดเอาไว้กับต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นโพธิ์ ไทร ตลอดจนต้นไม้ใหญ่อื่นๆ ที่มี
ลักษณะดี สวย ขนาดใหญ่ เชื่อว่าเทพจะเป็นผู้ดูแลรกหรือสายสะดือของเด็กและขวัญของเด็กจะอยู่
ที่นั่น

การแต่งงานของชาวกะเหรี่ยง ถือได้ว่าเป็นการก้าวพ้นจากวัยเด็กสู่ผู้ใหญ่ การมีเหย้ามี
เรือนของตนเองนั้น หากแต่เป็นการตัดสินใจร่วมของครอบครัวทั้ง 2 ฝ่าย ชาวกะเหรี่ยงเรียก
พิธีกรรมแต่งงานว่า “ทอ ปา” หมายถึง ขึ้นไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ การแต่งงานจึงแสดงความพร้อมทั้ง
วุฒิภาวะและหน้าที่ต่างๆ ตลอดจนความรับผิดชอบที่จะตามมาเมื่อมีครัวเรือนเป็นของตนเอง การ
แต่งงานของหนุ่มสาวกะเหรี่ยงนั้น ฝ่ายชายจะต้องเข้ามาเป็นสมาชิกของครัวเรือนฝ่ายหญิงและ
นับถือผีเรือนของฝ่ายหญิง ในการประกอบพิธีกรรมแต่งงานโดยส่วนใหญ่จะถูกทำที่บ้านของ
ฝ่ายหญิง จะให้ความสำคัญกับพิธีกรรมหนึ่งที่เรียกว่า “จี ปา” หมายถึง การอบรมสั่งสอนคู่บ่าวสาว
ในการใช้ชีวิตในการครองเรือน

สำหรับการตาย ชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อว่า เกิดจากเจ้าแห่งความตายได้อาชีวิตของพวกเขา
เขากลับไปจากพิธีกรรมในงานศพของชาวกะเหรี่ยงที่เรียกว่า “อู มอ โป” เป็นการเป่ากระบอกไม้ไผ่
ขนาดเล็ก เป็นพิธีกรรมของการจำลองการมาของเจ้าแห่งความตาย “ตา ซี อา ก่อ จ่า” โดยเจ้าแห่ง
ความตายได้ส่ง “นา โด” และ “ปา รา นา โด” ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่มารับวิญญาณของผู้ตาย
กลับไปยังโลกแห่งความตาย ชาวกะเหรี่ยงเชื่อว่า ชาวกะเหรี่ยงมีที่มาจากต้นไม้ และเมื่อถึงเวลาตาย
ซึ่งต้องกลับไปยังชุมชน หมู่บ้านของตนก็ต้องอาศัยต้นไม้เช่นเดียวกัน พิธีกรรมดังกล่าวเรียกว่า
“เน่ เซอ กั่ว” เป็นพิธีกรรมที่มีการชี้ทางให้กับผู้ตายเพื่อเดินทางกลับไปยังชุมชนหรือหมู่บ้านของ
ตนเอง ในการชี้ทิศนั้นในความเป็นจริง โลกมนุษย์กับโลกแห่งความตายจะอยู่ตรงกันข้ามระหว่าง

เดินทาง ชาวกะเหรี่ยงเชื่อว่า ต้นไม้ที่ห้ามง่าเป็นที่พักพิง พักผ่อนให้กับผู้ตาย และเป็นแหล่งอาหารสำคัญที่ผู้ตายจะได้กินเพื่อมีกำลังในขณะที่เดินทาง

สำหรับพิธีกรรมในวงจรชีวิตทั้งสามพิธีกรรมนั้นเป็นพิธีกรรมที่ทุกคนจะต้องผ่านหรือเผชิญในชีวิตไม่ว่าจะเป็นการเกิด การแต่งงาน หรือแม้แต่การตาย เป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ พิธีกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งครัวเรือน กลุ่มเครือญาติ ตลอดจนชุมชนที่เข้ามีส่วนร่วมในพิธีกรรมนั้นๆ และจากการสังเกตจะพบว่าพิธีกรรมดังกล่าวล้วนแต่มีความสัมพันธ์กับต้นไม้ พืชผักต่างๆ ซึ่งจะต้องพบเห็นในพิธีกรรมนั้นๆ ด้วย

พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรและการผลิต

ก่อก่อจ่า คือ ผีผู้ยิ่งใหญ่ในป่า ถือว่าเป็นเจ้าป่าและมีพลังอำนาจมากกว่าบ้านจะเกรงกลัวกว่าผีทั่วๆ ไป ทุกๆ 3 ปี จะมีพิธีกรรมไหว้ก่อก่อจ่า 1 ครั้งถือเป็นพิธีใหญ่ โดยจะจัดในป่าพิธีกรรมของหมู่บ้าน (หลือปะก่า) เดิมนั้นก่อนที่จะเข้าไปตัดไม้ในป่าต้องมีการขออนุญาตต่อก่อก่อจ่าเสียก่อนซึ่งหากตัดไม้ในป่าโดยพลการถือว่าการรบกวนก่อก่อจ่าอย่างแรง ก่อก่อจ่าจะส่งผีที่เป็นบริวารมาทำร้ายให้เกิดอุบัติเหตุ หรือเจ็บไข้ได้ป่วยหรือทำให้ชุมชนเกิดความไม่สงบ

นาที คือ ผีห้วย ผีน้ำ เป็นเจ้าของน้ำ อาศัยอยู่ในลำห้วย (ทีโก๊ะ) ซึ่งหากใครทำให้น้ำสกปรก ชุ่มมัว หรือทำสิ่งที่เป็นการทำลายน้ำ ไม่เคารพน้ำ เช่น อูจาระ ปัสสาวะ ลงในน้ำ ผู้นั้นจะถูกนาที ลงโทษให้เจ็บไข้ได้ป่วยจนกว่าจะกลับมาทำพิธีขอขมา ฉะนั้นชาวบ้านจึงต้องเคารพน้ำ

หลือทิวปะเขาะ คือ การเลี้ยงผีฝาย ชาวบ้านเชื่อว่าเหมืองฝาย (หลือเหมือ) มีผีฝายสิงสถิตย์อยู่ในช่วงก่อนการลงมือเพาะปลูก ชาวบ้านจะจัดพิธีเลี้ยงผีฝาย เพื่อขอพรให้น้ำอุดมสมบูรณ์ในการทำนา

หลือตะมือชะ ฉะฉินู คู่มือ คือ พิธีเลี้ยงผีไร่ก่อนการลงมือเพาะปลูก ชาวบ้านเชื่อว่าในไร่นามีเจ้าที่สิงสถิตย์อยู่ ก่อนการลงมือเพาะปลูกจึงต้องทำพิธีเลี้ยงผีไร่นา เพื่อให้ช่วยให้ได้ผลผลิตดี

บลอฉิ-บลอคี (ผีไร่-ผีนานา) คือ พิธีเลี้ยงผีไร่ - ผีนานาในช่วงที่ข้าวกำลังเจริญงอกงาม ส่วนมากจะเป็นในช่วงเดือนสิงหาคม ของทุกปีเพื่อเป็นการขอขมาที่ได้เผาไร่ ก่อนการเพาะปลูก และขอให้ข้าวกล้าเจริญงอกงาม และปิดป่าสิ่งชั่วร้าย- สิ่งที่ไม่เป็นมงคลต่างๆออกไปจากไร่นาและเพื่อให้เจ้าที่ช่วยป้องกัน นก หนู โรคแมลงต่างๆ ไม่ให้มารบกวนผลผลิตในไร่นา

ก้อบือกะลา คือ การทำขวัญข้าว เป็นการขอขมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ช่วยดูแลผลผลิตจนได้เก็บเกี่ยวและรับขวัญข้าวก่อนการเก็บขึ้นยุ้งฉางต่อไป

ป่าเดหมือเบือ คือ ป่าที่มีลักษณะเป็นสันเขาและมีน้ำเป็นสายล้อมรอบเป็นวงกลมหรือครึ่งวงกลม เชื่อว่ามีผีคู่มาก ป่าลักษณะนี้ห้ามตัดไม้ หรือทำการเกษตร โดยเด็ดขาดเพราะผีในป่าอาจทำอันตรายถึงชีวิตได้

ป่าสะคือ (ปล้ำเดอปอ) เป็นป่ารอบๆ หมู่บ้าน หรือไม้ใหญ่บริเวณหมู่บ้าน ตามความเชื่อของชาวปกากะญอ จะผูกสายสะคือของเด็กทารกไว้กับต้นไม้ขวัญของเด็กจึงสถิตย์อยู่กับต้นไม้ต้นนั้น และห้ามตัดต้นไม้ต้นนั้นโดยเด็ดขาด เพราะจะทำให้ขวัญเด็กหนีไปและเด็กคนนั้นก็เจ็บป่วย และต้องทำพิธีเรียกขวัญมาสถิตย์ยังต้นไม้ใหม่

ป่าช้า (ปล้ำสจิงโ) ป่าช้าถือว่า เป็นพื้นที่สิ่งสถิตย์ของวิญญาณของบรรพบุรุษ จึงห้ามเข้าไปตัดไม้ หรือกระทำการสิ่งที่เป็นลบหลู่สถานที่

จากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของคนในสังคม ทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไปตามปัจจัยภายนอกที่เข้ามาเช่น การเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากยังชีพเป็นเชิงพาณิชย์ ด้วยการส่งเสริมจากองค์กรต่างๆ และพ่อค้าคนกลาง การส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือในเมือง การผันตัวเองจากลูกจ้างเป็นพ่อค้าเสียเอง สิ่งเหล่านี้จึงเป็นตัวขับเคลื่อนพลวัตของสังคม การดูแลทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้พิธีกรรมและความเชื่อจึงเป็นม่านบางๆ ที่ยังมองเห็น แต่ลดความสำคัญ เพราะสถานะการบีบตัวของรูปแบบเศรษฐกิจ หากรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ยังต้องพึ่งพาเศรษฐกิจเป็นหลัก พิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ ก็จะไม่ค่อยกระทบทลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การนำเสนอบริบททำให้เข้าใจสภาพพื้นที่ศึกษา แต่บริบทชุมชนยังเป็นส่วนสำคัญต่อการศึกษาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์และการจัดการพืชสมุนไพรของชาวห้วยส้มป่อย กล่าวคือ บริบทชุมชนไม่ว่าจะเป็นบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของบริบทดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยที่ทำให้การใช้ประโยชน์และการจัดการพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านห้วยส้มป่อยเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในบทต่อไป